

Подшивайлова Л. І., Подшивайлов М. М. (м. Київ, Україна)

**ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ
ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИВАЛЬНОГО
НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА**

Ця стаття присвячена аналізу та узагальненню результатів тривалого періоду нашої діяльності (1994-2003 рр.) у психологічній службі системи освіти у м. Путивль Сумської області. Працюючи в психологічній службі м. Путивля, ми на власному досвіді переконалися в тому, що можливості практикуючого психолога в традиційній школі дуже обмежені саме тим, що дитина з її реальними потребами в такій школі не є центральною фігурою – суб'єктом навчально-виховної діяльності. Дитина (учень) до цього часу залишається об'єктом цілеспрямованих впливів. З метою створення такої системи взаємодії та взаємостосунків дитини з найближчим соціальним оточенням, де б дитина дійсно стала активним суб'єктом самотворення, було започатковано нами у м. Путивлі школу нового типу – навчально-виховний комплекс (НВК), у структурі якого діяв дошкільний заклад, початкова школа та гімназія.

Розробляючи концепцію школи нового типу (в сучасній педагогічній літературі це явище називають *інноваційними педагогічними технологіями*), ми виходили з ключового для нас положення про вікові передумови здібностей. Н. С. Лейтес говорив про них як про *вікові фактори обдарованості*, маючи на увазі обумовлені віком підвищені можливості розвитку психіки в тих чи інших напрямках. Стрімкий злет здібностей у дитини, наближення її розумових показників до показників, властивих більш старшому віку, так само як і зниження, більше чи менше, темпу розумового розвитку в наступні роки можна розглядати як підтвердження того, що прояв дитячої обдарованості суттєво обумовлений саме віковими особливостями, тобто такими, що в певний період життя виникають і через якийсь час зникають [2, с. 106]. Саме в роки дитинства (на відміну від зрілості) внутрішні умови формування вікового розвитку є одночасно і факторами

формування здібностей: як це не парадоксально звучить, діти ніби більш обдаровані, ніж дорослі [2, с. 107]. Такі міркування дали нам підставу сформулювати провідну ідею навчально-виховного комплексу: «Кожна дитина від народження володіє потенціалом обдарованості».

Для зарахування дитини до НВК м. Путивля принципово не проводилося жодного спеціального відбору дітей (чи то за критерієм високого рівня психологічної готовності до шкільного навчання, чи то за критерієм високого рівня інтелектуального розвитку, чи то якихось інших здібностей та обдарвань). Єдиною умовою прийому дитини до НВК було бажання батьків розвиватися разом з дитиною. З часом навіть виявилась тенденція переходу до НВК дітей з інших шкіл, які не змогли з різних причин адаптуватись до навчання у традиційній системі та яких учителі часто характеризували як нездатних до успішного навчання, тобто нездібних.

Слід зазначити, що ми не є прихильниками створення спеціалізованих навчальних закладів. Свого часу пропозицію створення спеціальних класів для обдарованих дітей піддавав сумніву і К. Г. Юнг, зазначаючи, що важко відповісти на питання, чи дійсно виховання особливо обдарованих дітей у окремих класах має певні переваги. І далі: «Зокрема, я не хотів би бути експертом, обов'язком якого є відбір придатних для цього дітей. Якщо, з одного боку, це сильно сприяло б обдарованим дітям, то, з іншого боку, цьому протистоїть той факт, що той же самий учень (в інших духовних і людських якостях) не завжди стоїть на висоті свого обдарування. Тому в особливих класах для обдарованих виникла б загроза того, що з такої дитини розів'ється односторонній продукт» [4, с. 101-102].

Робота зі створення НВК м. Путивля розпочиналась із формування колективу однодумців, творчих вчителів та вихователів, які б своєю метою вважали йти не з предметом до дитини, а спільно з дитиною йти до предмету, тобто виявили усвідомлене бажання втілювати в практику основні положення теорії розвивального навчання Д. Б. Ельконіна – В. В. Давидова [3; 1]. За таких умов психолог у новій школі стає

центральною фігурою педагогічного колективу, тому що саме він допомагає вчителю бачити дитину цілісно у всій багатогранності її особистості.

Педагогічний колектив НВК, спираючись на відповідне психологічне забезпечення, створював умови для вільного розвитку особистості дитини, здатної поставити перед собою життєстверджувальну мету, знайти адекватні засоби досягнення її та взяти на себе відповідальність за можливі наслідки, розвиваючи творче незадогматизоване мислення.

Для психологічного забезпечення розвитку різнобічної обдарованості дитини використовувались засоби практичної психології (психологічної діагностики, розвитку, психогієни, психопрофілактики тощо), соціоніки, онтопсихології та позитивної сімейної психотерапії.

Всі ці засоби використовувались для створення та закріплення стану психічної рівноваги дитини, тільки перебуваючи в якому, на нашу думку, людина має змогу творчо розвивати свої природні задатки. Під станом психічної рівноваги розуміємо відсутність високого рівня тривожності, переважання позитивного настрою над негативним, переживання радості, інтересу, зацікавленості до оточуючого середовища, а з іншого боку – уникнення надмірних роздратувань, гніву, сорому, агресії, образи тощо. Тобто, стан психічної рівноваги особистості є своєрідною гармонією взаємодії людини з оточуючим середовищем.

Психічна рівновага особистості сприяє створенню відповідного психологічного клімату в колективі, що може активно протидіяти несприятливому зовнішньому тиску.

Одним із суттєвих факторів психологічного забезпечення розвитку обдарованої дитини ми розглядали педагогічний колектив. А тому спочатку провели ґрунтовну психологічну роботу з педагогічним колективом: вихователями дошкільного закладу, вчителями та вихователями груп продовженого дня (кураторів класів), яких орієнтували для роботи з дітьми та батьками як вихователів-психологів. Заняття з педагогічними працівниками мали спочатку психотерапевтичний та психокорекційний

характер, тобто вирішувались особистісні проблеми кожного з них, досліджувались їхні психоінформаційні типи; проводилась робота над пошуком шляхів оптимізації міжособистісної взаємодії в колективі, який формувався. Педагоги навчались конструктивно розв'язувати конфліктні ситуації та запобігати їх виникненню у стосунках між собою, в сімейному оточенні та з іншими людьми. Велись пошуки варіантів вирішення соціальних проблем персонально під певний особистісний тип кожного педагога. На прикладі вирішення своїх особистих і міжособистісних проблем вчителі та вихователі вчилися бачити подібні проблеми у дітей та в дитячих колективах. Ці завдання вирішувались засобами лекцій, семінарів, бесід, практичних занять, індивідуальних та групових консультацій з основ онтопсихології, позитивної сімейної психотерапії, основ психоаналізу, психології людського взаєморозуміння. Психологічна підготовка педагогічних працівників була спрямована на розвиток у них самоаналізу, рефлексії, бачення багатогранності проблем та на пошуки нестандартного їх вирішення, на формування уміння виходити за межі проблеми і знаходити її комплексне розв'язання (при цьому уникати прямого оцінювання на зразок «добре / погано», а натомість формувати безоцінкове ставлення, не звинувачуючи та не засуджуючи ні себе, ні інших людей).

У межах психологічної просвіти вчителі та вихователі знайомились також із розвивальними можливостями різних педагогічних систем (М. Монтесорі, Ш. О. Амонашвілі, В. Ф. Шаталова, Д. Б. Ельконіна, В. В. Давидова та ін.). Аналізуючи ці системи та можливості їх використання в НВК, педагоги самостійно прийшли до висновку, що кожна з цих систем має свої переваги й обмеження. Спільна їх обмеженість полягає в тому, що позитивні результати кожна з них дає лише тоді, коли буде реалізовуватись особистісний підхід як до дитини, так і до вчителя та батьків у педагогічній взаємодії в межах трикутника «батьки – дитина – педагог – батьки». І, що особливо важливо, втілити в педагогічну практику багатий позитивний теоретико-практичний досвід може лише вчитель / вихователь, який сам є

духовно багатою та соціально зрілою особистістю з високим рівнем професіоналізму.

Ще одним напрямком реалізації психологічного забезпечення розвитку обдарованої дитини була робота з батьками. Перш за все, кваліфіковані психологи вивчали індивідуальні та типологічні властивості батьків, взаєностосунки в сім'ї. Далі проводилось індивідуальне консультування батьків з актуальних для них питань, а також організовувались групові заняття з батьками (як лекційні, так і практичні) з проблем вікових психологічних особливостей дітей, де знайомили батьків з прийомами позитивної сімейної психотерапії, теорією рольових ігор Е. Берна та можливостями застосування її в сімейному побуті та на виробництві, з основами спілкування в сім'ї без прямого директивного взаємного оцінювання вчинків.

За основу методичної системи в НВК було взято систему розвивального навчання Д. Б. Ельконіна – В. В. Давидова, тому що вона найбільш відповідає нашому розумінню закономірностей та особливостей розвитку психіки людини. У цій системі логіка побудови навчального процесу базується на принципі сходження від абстрактного до конкретного та на подачі знань, накопичених людством, не в готовому вигляді, а через формування індивідуальних способів одержання цих знань. Наприклад, на уроках математики діти з першого класу працювали з поняттями величини, міри, мірки, а вже потім підходили до поняття числа, знайомилися з різними системами числення. Окрім цього, у системі розвивального навчання закладена потенційна можливість пріоритету виховання над навчанням, тобто створюється можливість навчаючи дитину, виховувати її, коли зміст та форма навчання виступають як засіб виховання в його широкому значенні. З цією метою на уроках поряд з фронтальними та індивідуальними формами роботи широко використовувались групові форми, де діти вчилися розподіляти обов'язки, узгоджувати свої дії в досягненні спільної мети

(наприклад, групами по 3-7 осіб спільно виготовляли різні гобелени, панно, ляльки, писали реферати тощо).

Групові форми роботи створювали своєрідну атмосферу захищеності дитини (де можна було не боятись індивідуальної помилки і розраховувати на взаємопідтримку), а також сприяли розвитку колективної відповідальності, на основі якої поступово формувалась індивідуальна відповідальність кожної дитини. Ми описали вище лише окремі особливості розвивального навчання; ця система має багато інших позитивних сторін, що дає можливість розглядати її як своєрідне психологічне забезпечення розвитку обдарованості дитини.

До психологічного забезпечення розвитку дитини ми відносимо також власне організацію навчально-виховного процесу, яка спрямовувалась на збереження та розвиток фізичного, психічного, соціального та духовного здоров'я дитини.

Сама структура НВК – дошкільне відділення, початкова школа, гімназія – сприяли безкризовому переходу дитини із дитсадка до школи та з початкової школи у гімназію. Цьому сприяла й атмосфера постійного неформального турботливого спілкування дітей різного віку та дорослих.

Організація навчального процесу будувалась таким чином, щоб уникнути фізичного та інформаційного перевантаження дітей, зменшити тиск оцінювання їхніх навчальних досягнень. Зокрема, навчальний рік поділявся на два семестри. Через кожні шість тижнів занять надавався тиждень канікул. Три тижні занять перед Новим роком та в кінці навчального року були заліковими. Діти навчались шість днів на тиждень, завдяки чому зменшувалось щоденне навантаження на дитину. До речі, наші спостереження показали, що два і більше вихідних під час навчання піднімають загальний рівень збудження дітей і заважають швидкому входженню у навчальний процес на початку нового тижня. Тривалість уроку була 90 хвилин: у молодших класах – 3 рази по 30 хвилин з п'ятихвилинними перервами і великими перервами між парами, у середніх та старших класах –

2 рази по 45 хвилин. Таким чином, у початкових класах щодня було по два уроки-пари, а в середніх та старших класах – по три пари, тобто 2-3 різних предмети, що зменшувало навантаження на увагу дітей та давало можливість весь необхідний навчальний матеріал не лише вивчити, а й закріпити на уроці, і звільняло дітей від надмірних домашніх завдань. Обов'язковими були гарячі обіди для всіх дітей та прогулянка на свіжому повітрі після уроків. Друга половина дня присвячувалась виконанню домашніх завдань, заняттям у студіях та гуртках за бажаннями і нахилами дітей. Велика увага приділялась формуванню уміння працювати у бібліотеці, читальному залі, роботі з книгою (підручником, словниками, іншою довідковою літературою, а також газетами і журналами).

Особливий сприятливий психологічний клімат формувався у НВК завдяки неформальному спілкуванню дітей різного віку в процесі організованої позанавчальної діяльності (починаючи від допомоги вдягнутися дошкільникам до організації вистав, концертів, саморобних періодичних видань тощо), де діти могли виявити турботливість щодо інших (як молодших, так і старших).

Практикуючий психолог зі всіма дітьми відповідно до віку проводив спеціальні заняття з розвитку мислення, пам'яті, сприймання, уваги, уяви, органів чуття та їх взаємодії, формування вміння співробітництва. З усіх цих напрямків були розроблені спеціальні розвивальні програми для кожної вікової групи дітей.

Психологічне забезпечення умов для формування стійкого врівноваженого стану особистості та розвитку її всебічної обдарованості дало помітні позитивні результати. Зокрема, регулярні медичні огляди констатували зменшення кількості захворювань у дітей. За вказаний період у НВК не було жодного разу карантину у зв'язку із сезонними інфекційними захворюваннями (на відміну від інших шкіл міста). У дітей і дорослих (батьків, педагогів) помітно зменшились прояви високого рівня тривожності, страхів, агресивності, підвищився рівень домагань, мотивація досягнення

успіху, впевненість у собі, це було зафіксовано систематичними психодіагностичними обстеженнями. Психологічні та педагогічні спостереження виявили також зростання рівня творчого розв'язання дітьми як навчальних, так і життєвих задач, де яскраво виявлялась індивідуальна своєрідність кожної дитини.

Як показали подальші спостереження, системотвірним чинником психологічного забезпечення розвитку обдарованості дитини та її особистості є систематичний кваліфікований моніторинг психологом діяльності навчально-виховного закладу, а сам практикуючий психолог повинен виступати об'єднуючою та спрямовуючою ланкою педагогічного колективу. Якщо ж цей принцип порушується і починають домінувати педагогічні впливи над психологічним забезпеченням, то руйнуються зв'язки у межах трикутника «батьки – дитина – педагог – батьки», виховна система починає функціонувати у межах взаємодії «дитина – педагог», що суттєво знижує її розвивальні можливості.

Таким чином, розроблення теоретичної концепції цілісного психологічного забезпечення розвитку обдарованості дитини має базуватись на неперервній багатовекторній взаємодії батьків, дитини, педагогів та одночасно втілюватись у педагогічну практику. Це дасть можливість своєчасно враховувати динамічні зміни у розвитку особистості дитини та вносити відповідні корективи, зважаючи на постійні зміни зовнішнього оточення дитини. Повноцінне психологічне забезпечення розвитку загальних та спеціальних здібностей дитини можливе лише за наявності кваліфікованого психологічного супроводу, а, отже, практикуючий психолог у навчальному закладі має стати системотвірним фактором розвивальної педагогічної системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Давыдов В. В.* Проблемы развивающего обучения / В. В. Давыдов. – М. Педагогика, 1986.

2. *Лейтес Н. С.* Одаренные дети / Н. С. Лейтес // Психология индивидуальных различий / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. – М. : АСТ : Астрель, 2008. – С. 105-111.
3. *Эльконин Д. Б.* Психологические вопросы формирования учебной деятельности в младшем школьном возрасте / Д. Б. Эльконин // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. – М., 1981. – С. 85-90.
4. *Юнг К. Г.* Феномен одаренности / К. Г. Юнг // Психология индивидуальных различий / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. – М. : АСТ : Астрель, 2008. – С. 97-104.